

ANTARA TRADISI DAN MODERNITI

KOMUNITI DI SULAWESI SELATAN

Disunting oleh
Yahaya Ibrahim
Mohd Ekhwan Toriman
Kamarul Shukri Mat Teh

**ANTARA TRADISI
DAN MODERNITI
KOMUNITI DI SULAWESI SELATAN**

ANTARA TRADISI DAN MODERNITI

KOMUNITI DI SULAWESI SELATAN

Disunting oleh
Yahaya Ibrahim
Mohd Ekhwan Toriman
Kamarul Shukri Mat Teh

PENERBIT UNIVERSITI SULTAN ZAINAL ABIDIN
KUALA TERENGGANU • 2015
www.penerbit.unisza.edu.my

Cetakan Pertama / First Printing, 2015

© Hak cipta / Copyright Universiti Sultan Zainal Abidin, 2015.
Hak cipta terpelihara. Tiada bahagian daripada terbitan ini boleh diterbitkan semula, disimpan untuk pengeluaran atau ditukarkan ke dalam sebarang bentuk atau dengan sebarang alat juga pun, sama ada dengan cara elektronik, gambar serta rakaman dan sebagainya tanpa kebenaran bertulis daripada Penerbit Universiti Sultan Zainal Abidin terlebih dahulu.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from Universiti Sultan Zainal Abidin Press.

Diterbitkan di Malaysia oleh / Published in Malaysia by
Penerbit UniSZA
Universiti Sultan Zainal Abidin
Kampus Gong Badak
21300 Kuala Terengganu
Terengganu, MALAYSIA
Tel: 09-668 7772, Faks: 09-668 7867
Laman web: <http://www.penerbit.unisza.edu.my>

Dicetak di Malaysia oleh / Printed in Malaysia by
Puzzle Concept & Such
B-397, Lorong Bersatu, Pulau Musang
20050 Kuala Terengganu
Terengganu, MALAYSIA.
Emel: puzzleconcept@gmail.com

Perpustakaan Negara Malaysia

Data Pengkatalogan-dalam-Penerbitan

ANTARA TRADISI DAN MODERNITI: KOMUNITI DI SULAWESI SELATAN/

Disunting oleh: Yahaya Ibrahim, Mohd Ekhwan Toriman,
Kamarul Shukri Mat Teh
ISBN 978-967-0899-25-1

1. Community development--Sulawesi Selatan (Indonesia).
  2. Sulawesi Selatan (Indonesia)--Social life and customs.
  3. Sulawesi Selatan (Indonesia)-- Social conditions.
- I. Yahaya Ibrahim, 1962-. II. Mohd Ekhwan Toriman.
III. Kamarul Shukri Mat Teh.
307.10959847

Bab 7 Aktiviti Ekonomi dalam Kalangan Masyarakat Ammatoa.....145
Norsiah Ahmad, Yahaya Ibrahim, Mahadzirah Mohamad & Rosmiaty Azis

Bab 8 Potensi Sektor Pelancongan Makassar.....161
Mahadzirah Mohamad, Yahaya Ibrahim & Norsiah Ahmad

Senarai Penyumbang.....185

Indeks.....187

BAB 7

Aktiviti Ekonomi dalam Kalangan Masyarakat Ammatoa

*Norsiah Ahmad
Yahaya Ibrahim
Mahadzirah Mohamad
Rosmiaty Azis*

Pendahuluan

Umumnya, aktiviti ekonomi melibatkan jualan dan belian barangan, perkhidmatan atau informasi. Aktiviti ini melibatkan beberapa pihak yang mengambil bahagian secara sukarela dalam rundingan yang kemudiannya berlakunya pertukaran barangan atau perkhidmatan yang dimiliki oleh satu pihak dengan barangan atau perkhidmatan yang dimiliki oleh pihak yang lain. Kemunculan wang sebagai medium pertukaran telah membolehkan aktiviti ekonomi dijalankan dengan cara yang lebih mudah dan efisien berbanding bentuk awalnya yang lebih bersifat pertukaran barangan atau *barter*.

Kini, aktiviti ekonomi yang primitif telah melalui perubahan yang ketara. Namun elemen asasnya tidak pernah berubah, ia masih melibatkan pertukaran sesuatu barang dengan barangan yang lain walaupun belian dan jualan kini berlaku dalam satu bentuk 'pasaran'. 'Pasaran' di sini merupakan satu bentuk jaringan yang membenarkan urus niaga jual beli berlaku. Evolusi perdagangan telah menghasilkan beberapa bentuk ekonomi yang lebih kompleks serta melibatkan medium kompleks. Perdagangan moden ini merupakan sebahagian daripada ekonomi formal yang mengandaikan bahawa semua keputusan atau pilihan yang dibuat adalah bertujuan untuk memaksimumkan utiliti dalam keadaan maklumat adalah sempurna sementara sumber adalah terhad. Walaupun dalam keadaan maklumat kurang sempurna, memaksimumkan utiliti masih merupakan kemestian kerana andaian sumber yang terhad.

Namun, teori ekonomi formal sahaja tidak dapat menjelaskan aktiviti ekonomi atau perdagangan di dalam pasaran tidak formal yang dipengaruhi oleh adat, budaya, agama dan persekitaran yang semula jadi. Bagi merangkumi elemen sosial-budaya ini, ekonomi substantif telah digunakan bagi menjelaskan aktiviti ekonomi dan perdagangan dalam kalangan masyarakat yang mengambil kira adat, budaya, agama serta alam sekitar dalam kehidupan harian mereka.

Bab ini dikhususkan untuk membincangkan konsep perekonomian dan aktiviti perdagangan yang diamalkan dalam kalangan masyarakat *Ammatoa* di Wilayah Bulukumbu, Sulawesi Selatan. Ia membincangkan perinteraksian aktiviti ekonomi tradisional masyarakat *Ammatoa* dalam sistem ekonomi moden bagi tujuan kelangsungan hidup komuniti ini. Keunikan masyarakat *Ammatoa* yang tinggal di dalam hutan hujan tua yang kaya dengan segala pepohon dan haiwan liar adalah dari segi cara hidup mereka yang ketat mematuhi sistem kepercayaan mereka yang diatur oleh hukum adat. Masyarakat *Ammatoa* menganggap aktiviti ekonomi merupakan perilaku berasaskan perhubungan sesama manusia dan pertukaran yang bersifat *reciprocal* atau timbal balik.

Masyarakat *Ammatoa* di Wilayah Bulukumba

Masyarakat *Ammatoa* merupakan antara kumpulan masyarakat minoriti di Indonesia yang masih mampu mempertahankan kehidupan tradisi mereka yang unik. Mereka tinggal di sebuah desa yang dikenali sebagai Tanah Toa, di kawasan Kajang, daerah Bulukumba, Sulawesi Selatan. Mereka turut dikenali sebagai Suku Kajang atau Orang Kajang. Walaupun dikenali sebagai Orang Kajang, Desa Tanah Toa merupakan satu daripada 19 desa yang ada di kawasan kecamatan Kajang. Masyarakat *Ammatoa* menggunakan bahasa Makasar dengan dialek Konjo sebagai bahasa pertuturan seharian.

Kawasan Tanah Toa berukuran 331.17 hektar dan lebih kurang 90 hektar digunakan untuk pertanian. Bagi mempertahankan tradisi mereka daripada diresapi unsur kemodenan, masyarakat *Ammatoa* telah membahagikan kawasan mereka kepada dua iaitu kawasan luar dan kawasan dalam atau turut dikenali sebagai Kajang Luar dan Kajang Dalam. Pembahagian dua kawasan ini juga membuktikan bahawa masyarakat dan pemimpin *Ammatoa* tidak menolak arus permodenan jika terdapat ahli-ahlinya yang cenderung ke arah itu. Di kawasan Kajang Luar, masyarakat *Ammatoa* berinteraksi dengan masyarakat luar dengan lebih terbuka. Terdapat beberapa institusi moden seperti sekolah, masjid dan pasar telah disediakan untuk kegunaan penduduk *Ammatoa*. Dengan menyertai pendidikan formal yang disediakan oleh pihak pemerintah, golongan muda telah berupaya untuk menamatkan pengajian di institusi

pengajian tinggi dan mampu memegang jawatan tinggi di pejabat-pejabat kerajaan.

Bagi penduduk yang ingin mengekalkan cara hidup tradisi, mereka akan tinggal di kawasan Kajang Dalam di mana kesan atau arus luar adalah minima. Kehidupan di Kajang Dalam amat sederhana tanpa pengaruh kemodenan di mana masyarakat mengamalkan prinsip atau ideologi *tallase kamase-mase* yang bermakna hidup seadanya dengan menitikberatkan kesederhanaan.

Gambar 7.1. Pelawat ke Tanah Toa

Pembahagian kawasan ini telah berjaya membantu masyarakat Ammatoa mengekalkan sistem tradisi mereka di samping mengekalkan keseimbangan ekonomi dan persekitaran seperti pemerhatian (Maarif 2014, 96):

Through their territorial divisions, the Ammatoans have successfully presented themselves to outsiders as welcoming, but restrictive to their indigenous tradition, including their indigeneous religion and economic system.

Bagi penduduk Ammatoa, hutan diibaratkan sebagai seorang ibu yang memberikan perlindungan sekaligus wajib dilindungi dan dijaga keseimbangannya (Husain & Kinasih 2010). Oleh itu, hutan perlu dipelihara dengan baik, diberi perhatian khusus oleh penghuninya serta tidak boleh merosakkannya. Hutan di Tanah Toa dibahagikan kepada tiga iaitu Barong Karamak, Barong Batasaya dan Borong Luara.

Barong Karamak merupakan kawasan hutan yang dilindungi sehingga masyarakat *Ammatoa* tidak dibenarkan bercucuk tanam di dalamnya bagi mengelakkan satu masa nanti ada pihak yang mengaku hak milik atas tanah yang telah dikerjakannya. Kawasan hutan ini tidak boleh ditambah mahupun dikurangi dan turut dikenali sebagai tanah keramat. Kawasan hutan ini turut dikenali sebagai 'zon larangan' iaitu tiada sesiapa pun dibenarkan memasuki atau mengusik hutannya. *Barong Batasyya* pula merupakan kawasan hutan yang dikenali sebagai hutan perbatasan serta turut dikenali sebagai 'zon dalam'. Di hutan ini, penduduk *Ammatoa* dibenarkan mengambil kayu-kayan untuk kegunaan masing-masing selagi masih terdapat bekalan. Namun, penduduk *Ammatoa* perlu mendapat keizinan daripada Amma Toa iaitu pemimpin tertinggi adat suku kaum ini terlebih dahulu. Tanpa izin ketua suku adat tersebut maka penduduk tidak dibenarkan mengeluarkan kayu-kayan dari *Barong Batasyya* tersebut. Sementara itu, *Borong Luara* atau 'zon bebas' merupakan kawasan hutan yang terbuka dan boleh dikerjakan oleh penduduk *Ammatoa*. Aktiviti-aktiviti pertanian masyarakat *Ammatoa* dijalankan di kawasan hutan ini. Ia turut dikenali sebagai 'hutan rakyat'.

Sistem Perekonomian Masyarakat *Ammatoa*

Pada kebiasaannya masyarakat *Ammatoa* hidup dengan bertani dan memternak haiwan. Antara tanaman yang diusahakan ialah padi, jagung, koko, kopi, ubi kayu dan sayur-sayuran. Haiwan yang dternak pula kebanyakannya kuda, kerbau, lembu dan juga ayam. Hasil daripada perternakan dan pertanian ini digunakan untuk kelangsungan hidup sama ada digunakan untuk membiayai majlis-majlis atau ritual dan kegunaan harian. Ada juga sebilangan mereka yang keluar bekerja di bandar-bandar sebagai buruh binaan. Malahan, terdapat juga sebilangan daripada mereka yang telah berjaya memasuki institusi pengajian tinggi dan menjawat jawatan di sektor-sektor kerajaan.

Walaupun lebih bebas untuk memilih bentuk ekonomi yang sesuai atau diinginkan, namun masyarakat *Ammatoa* di Kajang Luar masih taat dengan menyertai dan mengamalkan aktiviti ritual seperti masyarakat Kajang Dalam. Menurut Maarif et al. (2013), perkembangan ekonomi di Tanah Toa adalah berasaskan ritual-ritual atau upacara-upacara yang diamalkan oleh masyarakatnya. Pemerhatian Maarif et al. (2013) menyimpulkan bahawa ritual dan aktiviti ekonomi masyarakat ini tidak dapat dipisahkan. Maarif et al. (2013, 172) menyimpulkan hubungan tersebut seperti berikut:

“... apapun metode pengembangan komunitas, termasuk ekonomi, jika terpisah dari praktik ritual, apalagi jika sengaja dipisahkan, akan sulit diaplikasikan. Kalaupun diaplikasikan dan berhasil, akan sulit

dikembangkan atau dipertahankan. ... sistem ekonomi yang berlaku secara dominan di Ammatoa yang dipraktikkan secara tradisional telah hidup dan berkembang dalam praktik ritual”.

Maarif (2014) seterusnya mengklasifikasikan amalan ekonomi masyarakat ini sebagai ‘ekonomi keagamaan’ (*religious economy*) kerana masyarakat Ammatoa mematuhi sistem ekonomi berorientasikan keagamaan yang diterjemah melalui ritual atau upacara sehari-hari masyarakat lebih daripada 30 jenis ritual dan upacara, kehidupan seharian masyarakat Ammatoa termasuk amalan ekonomi adalah berasaskan ritual-ritual tersebut.

Namun begitu masyarakat Ammatoa tidak menyisihkan dunia luar. Walaupun mereka menggunakan sistem *barter* pada satu masa dahulu serta mengekalkan sistem ekonomi yang berasaskan agama dan ritual pada masa sekarang, masyarakat Ammatoa turut menggunakan wang sebagai medium pertukaran bagi memudahkan mereka berurusan dengan masyarakat luar.

Ammatoa dan Perdagangan Primitif

Menurut pendapat beberapa ahli ekonomi, kehidupan dan ekonomi waktu purba (*ancient*) adalah memadai. Masyarakatnya menyediakan keperluan masing-masing seperti bercucuk tanam atau menternak binatang bagi memenuhi keperluan masing-masing. Pada masa yang sama, mereka turut bertukar barangan mengikut keperluan. Aktiviti pertukaran barangan atau perkhidmatan secara langsung dengan barangan dan perkhidmatan yang lain merupakan satu bentuk perdagangan yang asal, dikenali sebagai *barter*. Perdagangan bentuk ini hanya dilakukan berdasarkan sukarela setiap pihak yang terlibat. Ada masanya, mereka turut menerima pertukaran barangan walaupun ia tidak mempunyai kegunaan tertentu kepada mereka. Perkara ini terjadi apabila mereka sedar akan keperluan barangan tersebut kepada pihak lain atau pihak ketiga. Pertukaran jenis ini merupakan salah satu perkembangan kepada sistem tradisi *barter* kepada sistem yang lebih moden. Barangan tukaran yang tidak diperlukan telah dijadikan barang niaga yang akan ditukarkan dengan barangan lain, sama ada keperluan atau tidak, apabila terdapat permintaan.

Sistem tradisi *barter* masih diamalkan dalam aktiviti perdagangan, namun ia hanya boleh berlaku jika kedua-dua pihak adalah warga Ammatoa. Melalui sistem ini, penduduk Ammatoa dapat memenuhi keperluan hidup tanpa menggunakan pecahan wang seperti lazimnya. Aktiviti sebegini bersifat *reciprocal* apabila aktiviti yang sama akan mendapat balasan berbentuk serupa ataupun berbeza di masa hadapan tanpa melibatkan elemen wang. Bagi seseorang yang bekerja menuai

padi di sawah orang lain boleh memilih untuk menerima upahnya dalam tiga bentuk: wang upahan, padi yang dituai ataupun tenaga kerja untuk tuaian di sawah miliknya. Menurut Maarif (2014), bentuk upah yang ketiga paling diutamakan oleh masyarakat *Ammatoa*; pertukaran tenaga kerja dengan hasil tuaian.

Namun begitu, dalam kalangan masyarakat *Ammatoa*, sistem *barter* tradisional pada masa kini kurang digunakan. Dalam beberapa keadaan, sistem ini masih terpakai tetapi bentuknya telah diubah suai mengikut keperluan semasa. Contohnya, apabila pihak yang memerlukan sumber kewangan menggadaikan tanahnya kepada satu pihak lain untuk mendapatkan wang, mereka perlu membayar semula nilai tanah tersebut dengan sejumlah ekor kerbau apabila ingin menebus semula tanahnya. Menebus semula harta gadaian dengan wang bukanlah menjadi pilihan masyarakat *Ammatoa*.

Bagi penduduk *Ammatoa* yang tinggal di Tanah Adat, kerbau dan padi mempunyai nilai yang lebih tinggi berbanding wang. Malahan, apabila seseorang lelaki ingin berkahwin maka hantaran yang perlu dibawa ialah kerbau dan tanah. Semakin tinggi status sesebuah keluarga maka semakin banyak kerbau yang perlu diberi untuk berkahwin dengan ahli keluarga tersebut. Sementara itu, dalam upacara-upacara keramaian, padi merupakan sumbangan yang paling bernilai dan dihargai oleh penduduk *Ammatoa*. Namun, pemberian padi atau kerbau ini tidaklah pula mewakili aktiviti *barter* kerana ia dilakukan berdasarkan ritual serta amalan budaya masyarakat *Ammatoa*.

Perdagangan Formal Masyarakat *Ammatoa*

Sistem *barter* mempunyai kelemahan yang ketara. Antaranya, kesukaran untuk memadamkan kehendak yang sama. Pembahagian unit tukaran kepada nilai yang berbeza juga menjadi rumit seperti berapakah jumlah ayam bagi seekor kambing. Malahan, penyimpanan barangan untuk tukaran akan datang juga boleh menjadi beban seperti barang makanan yang mudah rosak, binatang ternakan yang perlukan jagaan dan sebagainya.

Seiring peredaran masa, masyarakat purba mula menerima objek-objek yang mempunyai nilai tertentu sebagai medium pertukaran dalam urusan mereka. Beginilah caranya penggunaan wang dijemakan yang membolehkan ekonomi lebih moden diteruskan. Menerusi penggunaan medium seperti wang, aktiviti ini tidak lagi dipanggil pertukaran, tetapi dikenali sebagai transaksi atau urus niaga. Wujudnya medium pertukaran ini, aktiviti jualan sudah boleh diasingkan daripada aktiviti belian. Malah aktiviti perdagangan yang formal atau moden ini mampu mengambil

kira keuntungan daripada setiap transaksi atau urus niaga. Kewujudan medium pertukaran, sama ada berbentuk wang atau bukan wang, telah memudahkan aktiviti perdagangan dan seterusnya menggalakkan aktiviti perdagangan.

Bagi perdagangan formal, semua urusan jual beli direkod. Perekodan ini membolehkan pengiraan keuntungan dan kerugian seterusnya membentuk perkongsian keuntungan secara formal dengan pihak pemerintah yang dikenali sebagai cukai. Model perdagangan formal ini merupakan sebahagian daripada ekonomi neo-klasik yang berpusat kepada pemaksimuman keuntungan dalam keadaan bekalan yang terhad. Teori ekonomi neo-klasik ini mengandaikan bahawa setiap individu akan membuat pilihan yang rasional sama ada secara sedar atau berdasarkan maklumat yang lengkap atau tidak lengkap bagi memaksimumkan nilai pilihan. Walaupun terdapat perubahan kepada barangan yang dipilih ataupun maklumat yang kurang lengkap, namun bagi membolehkan keputusan dibuat, prinsip pemaksimuman keuntungan masih terpakai.

Model perdagangan formal sebegini tidak berlaku secara jelas dalam kalangan masyarakat Ammatoa. Walaupun terdapat sebuah pasar yang telah dibangunkan oleh pihak pemerintah di kawasan Kajang Luar, namun ia tidak membuktikan bahawa terdapat satu sistem ekonomi formal atau kapitalis yang diamalkan oleh masyarakat Ammatoa. Namun, pembeli di pasar ini kebanyakan adalah penduduk Ammatoa. Namun, pasar yang menjual barangan keperluan asas ini turut melibatkan penjual dan pembeli luar di sekitar Tanah Toa. Bagi masyarakat Ammatoa, pasar turut memiliki sifat *reciprocity* kerana elemen pertukaran serta aktiviti memberi dan menerima itu boleh berlaku. Pasar merupakan salah satu institusi sosial di mana kehidupan masyarakat itu berfokus dan membolehkan berlakunya urus niaga bersifat ekonomi (Maarif 2014).

A primitive community often has a market place, but not a market system; that is, an economy-wide complex of resources and output market integration through which most people acquire their substance livelihood.

(Weber 1961, 14)

Terdapat beberapa acara adat dan keagamaan yang cuba dijelaskan melalui teori ekonomi formal seperti acara perkahwinan menerusi pemberian mahar atau hantaran (*pricebride/dowry*). Becker (1991) telah membangunkan kerangka kerja pasaran perkahwinan (*marriage market framework*) berdasarkan pembayaran perkahwinan yang berlaku semasa aktiviti perkahwinan. Menurut Becker (1991) perkahwinan merupakan usaha sama antara dua pihak yang menawarkan kecekapan lebih tinggi dalam pengeluaran isi rumah. Oleh itu, setiap orang akan memilih pasangan yang mampu memaksimumkan keuntungan

atau pengeluaran mereka. Berdasarkan teori pasaran bebas, pasaran perkahwinan yang cekap memastikan lelaki yang berkualiti tinggi dipadankan dengan wanita yang berkualiti tinggi dan begitulah sebaliknya. Jika lelaki dan perempuan itu tidak berada pada kedudukan yang sama, maka pembayaran perkahwinan berlaku bagi memastikan kecukupan perkahwinan akan tetap berada pada tahap optima. Oleh itu, jumlah hantaran atau mahar adalah tinggi jika pihak perempuan berkedudukan tinggi atau sebaliknya berlaku jika kedudukan pihak perempuan lebih rendah berbanding lelaki (Anderson 2007).

Perkahwinan (dirujuk sebagai *Sura' Nikka*) dalam kalangan masyarakat *Ammatoa* merupakan salah satu suruhan Tuhan mereka (*Turie'a A'ra'na*). Menepati kerangka kerja pasaran perkahwinan Becker, masyarakat *Ammatoa* turut mengamalkan pemberian mahar berdasarkan nilai kerbau (*tae*). Kebiasaannya, pemberian mahar sebanyak tujuh ekor kerbau (*tae*) bagi kelas atasan, lima ekor kerbau bagi kelas menengah dan jumlah lebih rendah lagi bagi kelas-kelas bawahan mengikut persetujuan kedua-dua keluarga. Pembayaran mahar ini dipraktikkan dikebanyakan perkahwinan yang berlaku di seluruh dunia. Anderson (2007) merumuskan beberapa sebab ekonomi kepada nilai atau jumlah pembayaran mahar atau hantaran ini selain daripada berdasarkan teori permintaan dan penawaran. Antaranya ialah sebagai perlindungan harta kepada isteri serta nilai produktiviti wanita.

Namun begitu, upacara perkahwinan masyarakat *Ammatoa* dijalankan bersama *akdaga* iaitu kenduri besar-besaran yang didasari oleh adat dan budaya unik masyarakat ini. *Akdaga* akan dijelaskan di bahagian ekonomi substantif. Dalam hal ini, ekonomi formal tidak mampu mengambil kira perkara-perkara yang melibatkan sosial dan persekitaran semula jadi seperti budaya, adat dan agama yang diamalkan oleh masyarakat *Ammatoa*. Pilihan individu mungkin berubah mengikut norma dan budaya. Keputusan yang dibuat oleh seseorang individu bukan sahaja berpandukan persekitaran yang dikekang oleh budaya malahan pilihan dan perasaan individu lain. Sistem ekonomi yang formal tidak mampu merangkumi sistem perekonomian yang diamalkan oleh masyarakat *Ammatoa* yang kehidupannya sentiasa dinaungi oleh ritual budaya dan agama. Keputusan ekonomi yang dibuat oleh masyarakat *Ammatoa* tidak dipengaruhi oleh pasaran mahupun sumber terhad yang lebih menjurus kepada konsep ekonomi substantif.

Konsep Ekonomi Substantif

Para pengkaji antropologi berpendapat terma ekonomi atau perdagangan mempunyai dua makna. Makna yang formal merujuk kepada ekonomi sebagai tindakan rasional dan membuat keputusan berdasarkan pilihan

antara alternatif dalam keadaan sumber yang terhad. Makna yang kedua lebih bersifat substantif, tidak berdasarkan andaian pembuatan keputusan yang rasional mahupun kedudukan sumber yang terhad. Ia berkaitan bagaimana manusia membuat keputusan mereka berdasarkan keadaan sosial dan persekitaran semula jadi.

Berdasarkan ekonomi substantif, keputusan yang diambil dipengaruhi oleh proses penyesuaian individu dengan persekitaran dan kedudukan barangan yang mungkin melibatkan ataupun tidak melibatkan pemaksimuman utiliti. Keperluan individu turut dipengaruhi oleh budaya setempat termasuk apa yang diinginkan oleh orang lain.

In the substantive sense, economic refers to the provision of material goods which satisfy biological and social wants. The substantive meaning is perfectly general in applicability, because all communities, regardless of differences in natural environment, production techniques, or cultural traits, are composed of human beings whose bio-social existence depends upon the sustained provision of material items.

(Dalton 1961, 5-6)

Berlainan dengan ekonomi formal, ekonomi substantif tidak melibatkan pasaran pertukaran, tetapi lebih kepada pengagihan semula serta sifat saling memberi atau *reciprocity* (Schneider 1974). *Reciprocity* bermakna pertukaran barangan atau perkhidmatan secara bersama sebagai sebahagian daripada perhubungan jangka panjang. Sementara itu pengagihan semula menunjukkan terdapat satu sistem sosial dan politik yang kukuh serta kepimpinan berasaskan persaudaraan yang menerima dan kemudian membahagikan semula barangan berdasarkan prinsip dan budaya masyarakat tersebut. Dalam masyarakat yang tidak berasaskan pasaran, *reciprocity* dan pengagihan semula biasanya berlaku serentak.

Perbezaan dalam ekonomi substantif dijelaskan oleh *embeddedness* atau penyerapan aktiviti ekonomi ke dalam institusi sosial yang lain seperti persaudaraan dan keagamaan yang bukan berasaskan pasaran (Polanyi 1944). Menurut Polanyi, di bawah ekonomi substantif, institusi adalah penganjur utama proses ekonomi apabila institusi merupakan tempat bermulanya proses interaksi antara manusia dengan alam sekitar, yang membolehkan barangan yang diperlukan dibekalkan secara berterusan.

Ekonomi Substantif Masyarakat Ammatoa

Sistem ekonomi moden atau formal tidak berupaya untuk menjelaskan sepenuhnya sistem ekonomi yang menjadi amalan masyarakat Ammatoa. Dalam usaha untuk mengekalkan sistem ekonomi berasaskan agama dan ritual, masyarakat Ammatoa turut menggunakan wang sebagai medium

pertukaran bagi memudahkan urusan dengan masyarakat luar. Oleh itu, hanya pandangan ekonomi substantif sahaja yang mampu menjelaskan walaupun tidak secara keseluruhan tentang sistem ekonomi yang menjadi amalan masyarakat Ammatoa. Menurut Dalton (196, 6):

The substantive meaning of economic, however, is not analytically informative in the investigation of specific economies because of the diversity of technical and institutional structure which exists. But it does have the merit of pointing up and explaining the general existence of organizational requirements for the sustained provision of material goods which must be fulfilled in any society.

Pentakrifan perekonomian substantif dalam kalangan masyarakat Ammatoa menjadi lebih jelas apabila keputusan-keputusan ekonomi yang dibuat didasari oleh perhubungan sosial dan kekeluargaan, nilai adat dan budaya serta agama. Perhubungan seperti ini adalah penting dalam kehidupan terutamanya bagi mengekalkan keharmonian seperti yang ditekankan oleh Herskovits (1952, 294):

The basic problem is universal: not only to have enough to eat to keep alive, but also to satisfy the demands of personal tastes, religious rules and a multitude of social obligations, all as important to the life of the group as mere subsistence is to the life of the organism.

Bukan perkara asing, ekonomi dijadikan sebahagian daripada amalan-amalan kehidupan masyarakat Ammatoa. Salah satu amalan ekonomi terpenting dalam kalangan masyarakat Ammatoa ialah pemberian hadiah berbentuk beras yang dikenali sebagai *erang berasa* dalam upacara *akdaga*. Upacara *akdaga* merupakan satu upacara kenduri atau jamuan besar-besaran yang dijalankan atas banyak sebab. Antara sebab yang lazim ialah acara perkahwinan dan kematian. Upacara sebegini memerlukan kos yang tinggi melibatkan penyembelihan binatang ternakan seperti kerbau, lembu, kuda dan ayam untuk dijamu kepada ratusan warga Ammatoa.

Walaupun bersifat sukarela, namun ia merupakan kewajipan penerima untuk membalas pada masa hadapan apabila giliran si pemberi mengadakan *akdaga*. Beras yang diterima akan diletakkan di tengah-tengah rumah bertujuan untuk diperlihatkan kepada tetamu yang datang. Semakin banyak beras yang diterima menunjukkan tuan rumah adalah orang yang berpengaruh dan disenangi oleh ahli masyarakat. Maarif (2014,107) merumuskan seperti berikut:

Displaying the gift of rice is not unintentional... From those sacks, people can tell how generous and merciful a sponsor of akdaga is. If the sponsor has small sacks or sacks not fully filled up, it means he rarely gives his possessions away. The the sacks are filled, the better the sponsor is perceived... Its means that he is a good person. The family is great. People like him.

Gambar 7.2. Jamuan besar-besaran dalam Upacara *akdaga*
Sumber: http://iballalompoa.com/wp-content/uploads/2014/12/DSC-198_resize.jpg

Gambar 7.3. Wanita *Ammatoa* menjunjung padi untuk upacara *akdaga*
Sumber: <http://bulukumbatourism.blogspot.my/2011/07/kehidupan-suku-kajang-di-tana-toa.html>

Unsur-unsur *reciprocity* dapat dirungkai dengan jelas melalui aktiviti ini. Responden dalam kajian Maarif (2014,107) memberikan penghuraian berikut:

If you do good people, they will do the same to you... It is a pride to receive lots of rice. Sponsors harvest what they have already planted.

Everyone wants to be like that, but the only way you receive lots of rice is if you give your rice to others. Kindness is paid with kindness.

Ritual-ritual ekonomi dalam adat dan agama masyarakat *Ammatoa* seperti upacara *erang berasa* ini lebih menitikberatkan unsur sosial dan kedudukan individu dalam masyarakat yang memberi kepuasan bukan sahaja kepada penerima tetapi juga kepada pemberi. Dalam ekonomi substantif, perkara ini ditegaskan oleh Hutton (1951, 171) seperti berikut:

The point is sometimes made that in primitive trade psychological satisfaction is obtained rather by the exchange of gifts and enhancement of prestige than by any economic advantage to the traders.

Penelitian terperinci terhadap aktiviti ini memperlihatkan unsur *reciprocity* telah melalui satu evolusi yang unik. Keperluan untuk membalas menjadikan aktiviti *erang berasa* dan *solok* iaitu pemberian wang, memiliki dua ciri ekonomi berbeza iaitu tabungan dan pelaburan. Sebahagian daripada beras dan wang yang diterima akan digunakan untuk menyara kehidupan harian dan sebahagian besarnya disimpan untuk dijadikan hadiah bagi acara *akdaga* yang diadakan oleh orang lain pula. Keperluan pendidikan anak-anak turut menggunakan hasil tabungan daripada aktiviti *akdaga* ini.

Keperluan untuk membalas menjadikan aktiviti *erang berasa* dan *solok* memiliki ciri pelaburan kepada si pemberi. Konsep nilai hadapan (*future value*) wujud apabila nilai beras yang dibayar pada kemudian hari lebih tinggi daripada nilai beras yang diterima. Nilai yang dibawa lebih ini tidak dilihat sebagai faedah (*interest*) tetapi dianggap sebagai pelaburan yang bakal diterima balik apabila mereka mengadakan upacara *akdaga* pada kemudian hari (Maarif 2014). Bagi setiap upacara *akdaga*, kuantiti *erang berasa* dan *solok* direkodkan oleh tuan rumah dan diumumkan kepada tetamu yang hadir.

Penganjuran *akdaga* ini mempunyai sifat pelaburan yang selamat tanpa risiko yang tinggi. Apa yang dilaburkan akan diterima kembali apabila individu itu pula menganjurkan *akdaga*. Aktiviti sebegini merupakan sebahagian cara hidup masyarakat *Ammatoa*. Individu atau keluarga yang tidak menyertai aktiviti ini akan dipulau atau menjadi bahan gosip dan cemuhan masyarakat. Individu akan merasa aib yang besar jika tidak dapat mengembalikan jumlah beras atau wang yang sama nilai, dan menjadi kebanggaan jika mampu mengembalikan lebih daripada apa yang telah diterima. Menurut Maarif (2014), ekonomi ritual ini dirujuk sebagai 'kearifan lokal' masyarakat *Ammatoa* dalam hal ekonomi. Ia bukan bersifat keduniaan semata-mata (mengumpul harga untuk kepentingan sendiri), tetapi bersifat ritualistik dan keagamaan bertujuan untuk pengagihan dan perkongsian sesama sendiri.

Antara aktiviti lain masyarakat *Ammatoa* yang menerapkan unsur ekonomi substantif ialah *attesang*. *Attesang* merupakan satu sistem ekonomi yang berasaskan sistem *barter* namun aplikasinya melewati beberapa tempoh. Kebiasaannya, *barter* hanya untuk satu urusan niaga pada satu tempat dan tempoh, *attesang* pula melibatkan beberapa tempoh seperti yang dipersetujui oleh kedua-dua pihak. *Attesang* yang mirip kepada aktiviti 'pawah' di negara kita merupakan satu sistem ekonomi sosial yang saling membantu meningkatkan pendapatan ekonomi keluarga dan kesejahteraan bersama. *Attesang* dijelaskan oleh Syamsu Salewangang Daeng Gajang, ST seperti berikut:

Terdapat dua pihak yang bersepakat atas dasar saling percaya melakukan kerja sama yang saling menguntungkan dalam pengelolaan aset, baik aset yang bergerak maupun tidak bergerak, namun produktif asset yang dikelolakan tersebut adalah berupa lahan sawah, kebun, empang, dan ternak (baik ternak besar maupun ternak kecil).

Dari segi ekonomi moden, *attesang* diibaratkan sebagai perniagaan perkongsian (*partnership*) apabila salah seorang rakan kongsi mengeluarkan modal dan seorang lagi memberikan tenaga dalam menguruskan perniagaan, sementara untung rugi diagihkan berdasarkan persetujuan. Prinsip asas dalam mempraktikkan *attesang* adalah perasaan saling mempercayai antara pemilik aset (*papatesang*) dengan pengelola aset (*patesang*). Kedua-dua pihak dianggap telah bersepakat ataupun telah memasuki perjanjian atas dasar kepercayaan semata-mata apabila *papatesang* menyerahkan asetnya untuk dikelola oleh *patesang*. Pembahagian untung rugi berdasarkan apa yang telah dipersetujui oleh kedua-dua belah pihak dan ia saling menguntungkan. Contohnya dalam *attesang* binatang ternakan seperti kerbau dan lembu, pembahagian dibuat berdasarkan nombor kelahiran anak binatang ternakan tersebut. Menjadi lumrah, anak kelahiran pertama menjadi hak milik pemilik atau *papatesang* sementara anak kelahiran kedua menjadi milik pengelola atau *patesang*. Bagi *attesang* pertanian pula, pembahagian hasil tuaian dan kos pengelolaan berdasarkan beberapa kaedah. Kaedah yang paling popular ialah berdasarkan peratusan seperti 40:60 iaitu 40 peratus hasil menjadi milik *papatesang* sementara 60 peratus lagi menjadi milik *patesang*.

Aktiviti ekonomi mendasari pelbagai ritual keagamaan yang dipraktikkan dalam kehidupan masyarakat *Ammatoa* selain daripada aktiviti-aktiviti yang telah dibincangkan.

Kesimpulan

Masyarakat *Ammatoa* masih berpegang kuat kepada ajaran nenek moyang mereka yang berasaskan sosial dan persekitaran semula jadi seperti

budaya, adat dan agama yang diamalkan. Setiap ritual atau aktiviti mereka didasari oleh prinsip saling memberi yang menjamin perhubungan yang kekal dan harmoni. Dalam hal ini, hanya teori ekonomi substantif sahaja yang mampu menjelaskan sistem perekonomian masyarakat *Ammatoa* di mana aktiviti ekonomi merupakan sebahagian daripada ritual keagamaan. Sebarang aktiviti ekonomi boleh diterima oleh masyarakat *Ammatoa* selagi ia tidak bertentangan dengan agama mereka yang mementingkan perhubungan sesama manusia sama ada yang hidup ataupun yang mati, dan perhubungan dengan unsur-unsur bukan manusia termasuk tuhan (*Turie'a A'ra'na*), hutan dan binatang-binatang. Keputusan ekonomi yang dibuat oleh masyarakat *Ammatoa* tidak dipengaruhi oleh pasaran mahupun sumber yang terhad, namun lebih menjurus kepada konsep ekonomi substantif.

Rujukan

- Anderson, Siwan. 2007. The economics of dowry and brideprice. *The Journal of Economic Perspectives*, 21(4): 151-174.
- Becker, Gary S. 1991 *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dalton, George. 1961. Economic theory and primitive society. *American Anthropologist*, 63: 1-25.
- Herskovits, M.J. 1952. *Economic Anthropology*. New York: Knopf.
- Husain, Sarkawi B. & Kinasih, Sri Endah. 2010. Pasang sebagai modal sosial pengelolaan Politik, 23(3): 229-235.
- Hutton, J.H. 1951. Less familiar aspects of primitive trade. *Proceedings of the Prehistoric hutun pada masyarakat adat Ammatowa. Masyarakat, Kebudayaan dan Society (New Series)*, 17: 171-176. doi:10.1017/S0079497X00018661.
- Maarif, Samsul. 2014. Sharing: A religious end of economic practice, the Ammatoans of Sulawesi, Indonesia. *Etika Ekonomi dan Bisnis-Perspektif Agama-Agama di Indonesia*. Yahya Wijaya dan Nina Mariani Noor (Pnyt.). Globethic.net. 93-116.
- Maarif, Samsul; Azis, Asman; & Setiani, Palupi. 2013. Pembangunan nasional: Kearifan lokal sebagai sarana dan target community building untuk komunitas Ammatowa. *Masyarakat, Kebudayaan dan Politik*. 26(3): 167-181.
- Polanyi, K. 1944. *The great transformation*. New York. pp. 44-49.
- Schneider, H.K. 1974. *Economic man: The anthropology of economics*. New York: Free Press.

Syamsu Salewangang Daeng Gajang, ST. 2013. *Opini: Attesang, sistem ekonomi khas Makassar*.

<http://www.turungka.com/2013/attesang-sistem-ekonomi-khas-makassar.html>. [1 Ogos 2015].

ANTARA TRADISI DAN MODERNITI KOMUNITI SULAWESI SELATAN

Kelestarian amalan tradisi komuniti Sulawesi Selatan dalam arus kemodenan sering menarik minat orang ramai untuk mendalami dan mendekati tradisi tersebut. Hubungan silam antara Sulawesi Selatan dengan timur Semenanjung Tanah Melayu, khususnya Terengganu menjadikan keinginan untuk menyelongkarnya membuak-buak. Justeru, buku ini menyingkap dunia tradisi dan dunia moden masyarakat Sulawesi Selatan secara umum, dan Makassar secara khususnya. Buah tangan hasil kerjasama penyelidikan Universiti Sultan Zainal Abidin, Terengganu dan Universiti Islam Negeri Alauddin, Sulawesi Selatan ini menganalisis dan menghuraikan senario persaingan serta asimilasi antara arus kemodenan dan ketahanan tradisi masyarakat Makassar. Ia mengupas sejarah budaya, sosio budaya Bugis-Terengganu, faktor persekitaran punca penghijrahan Bugis di Nusantara, dan rahsia teknologi tradisi industri kapal Pinisi. Buku ini turut membicarakan tentang aspek metafizik, pendidikan tradisi mendepani modenisasi, dan konsep perekonomian masyarakat Tana Toa di Kajang. Selain itu, potensi sektor pelancongan Makassar turut dibincangkan. Pendek kata, tema 'tradisi dan moderniti' menjadikan buku ini bersifat unik dan fikiran pembaca belayar di antara dua zaman. Pendekatannya yang bersifat santai membolehkan buku ini menjadi bacaan atau rujukan pelbagai pihak.

PENERBIT
Universiti Sultan Zainal Abidin

